

TEVFIK PAŞA HÜKÜMETİ'NİN 12 ŞUBAT 1919 TARİHLİ
MUHTIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN BÜTÜNLÜĞÜ
SORUNU

THE TERRITORIAL INTEGRITY PROBLEM OF THE OTTOMAN
STATE IN DECLARATION OF 12 FEBRUARY 1919 OF TEVFIK
PASHA GOVERNMENT

Doç. Dr. Selçuk URAL*

Osmanlı Devleti, 1918 Sonbaharında askeri durumunun kötüleşmesi üzerine I. Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı aldı. Ekim ayı başlarında başlatılan mütareke girişimleri 30 Ekim 1918'de İngiltere ile Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla son buldu.

Mütareke, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını ön gören ve gizli anlaşmaların hayata geçirilmesini sağlayacak hükümler içeriyordu¹. Osmanlı heyetinin bazı şüpheli ve tehlikeli maddelerin açıklığa kavuşturulması ve mümkün olabilirse değiştirilmesine yönelik girişimleri mütarekenin içeriğini değiştirmeye yetmedi².

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars/Türkiye. sural25@hotmail.com

¹ Antlaşmaları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: İstanbul (18 Mart 1915), Londra (26 Nisan 1915), Sykes-Picot (16 Mart 1916) ve St. Jean de Maurienne (17 Nisan 1917). İtilaf Devletleri antlaşmalarla Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmayı ve Şark Meselesi'ni bu şekilde sona erdirmeyi planlamışlardı (Yılmaz ALTUĞ, Türk İnkılâp Tarihi, İstanbul 1974, s.21). Mütarekenin maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz: Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1999.

² Geniş bilgi için bkz: Ali TÜRKGELDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara 1948, s.33-60; Rauf ORBAY, Cehennem Değirmeni, I, İstanbul 1993, s.95-145.

Mütarekenin uygulamasıyla birlikte Suriye, Irak ve Kafkasya Cephelerinde bazı bölgeler boşaltıldı. Arkasından bazı vilayet ve sancaklar İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri tarafından işgal edildi³. Bunlar içerisinde Musul ve Adana vilayetleri ile İskenderun, Urfa, Maraş, Antep, Batum, Kars ve Ardahan sancakları sayılabilir. İşgaller bunlarla da sınırlı kalmadı. Boğazlara ve İstanbul'a da İtilaf askeri çıkarıldı⁴.

Anadolu'daki işgaller göz önüne alındığında galiplerin ve özellikle İngiltere'nin göz diktiği esas bölgenin Vilâyât-ı Şarkiye olduğu ortaya çıkmaktadır⁵. Bölge, Ortadoğu, Kafkasya ve hatta Hindistan'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde askeri ve ekonomik öneme sahip ender yerlerden birisiydi. Bu önemden dolayıdır ki, İngiltere bölgeyi dolaylı şekilde kontrol altına alabilmek için mütarekeye bir takım maddeler koymuştu. Maddelerden bir kısmı askerî nitelikli olup, bölgede konuşlandırılmış olan Osmanlı kuvvetlerinin (2., 6. ve 9. Ordular) küçültülmesini ve silahsızlandırılmasını ön görüyordu. Bazı maddeler ise (24. Madde gibi) Hıristiyan unsurların ve özellikle Ermenilerin Türklere karşı kullanılmasına yeşil ışık yakıyordu⁶. Bir başka ifadeyle İngiltere, Vilâyât-ı

³ Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu 14, Gömlek 3, Belge 3.

⁴ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu, (İSH), Kutu 8, Gömlek 52, Belge 52-2.

⁵ Vilâyât-ı Şarkiye terimi Berlin Atlasması'nın 61. Maddesi ile Türk ve Avrupa siyasetinin gündemine oturan Ermeni Sorunuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Ermenilerle ilgili herhangi bir söz söylendiğinde o sözün devamında Vilâyât-ı Şarkiye terimi de ifade edilir olmuştur. Vilâyât-ı Şarkiye terimi ile kastedilen vilayetler Osmanlı Devleti'nin 1918 mülki yapılanmasına göre, Sivas, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Mamuratü'l-aziz, ve Van Vilayetleridir. Bu vilayetler Mondros Mütarekesi'nin yirmi dördüncü maddesinde yer alan Vilâyât-ı Sitte teriminin kapsamına girmektedir. Bilindiği gibi mütarekenin Türkçe metninde Vilâyât-ı Sitte terimi kullanılırken, İngilizce metninde bu vilayetler "Sixs Armenian Vilâyâts" olarak ifade edilmiştir. Bu terim İngiltere'nin bölgeye yönelik emelini açıkça ortaya koymaktaydı (Akdes Nimet KURAT, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s.604; Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s.46).

⁶ İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçerek, parçalanmayı ön gören politikalar izlemeye başladı. Bu politikanın Doğu Anadolu ve Kafkaslara yansımaları ise buralardaki Hıristiyan toplulukların Osmanlı hakimiyetinden kurtarılması ve kendisine bağlı birer devletçik haline dönüştürülmesi şeklindeydi. Bunun için Çarlık Rusya gibi Ermenilerin hamisi rolüne büründü. Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesi işte bu politikanın ürünüydü. 24. Madde doğu vilayetlerinde bir karışıklık çıkması durumunda İtilaf Devletleri'ne adı

Şarkıye'de Büyük Ermenistan meydana getirerek, hem Osmanlı Devleti'ni parçalayacak, hem de imparatorluk yolunu her anlamda (siyasi, askeri ve ekonomik) güvenceye almış olacaktı. Zira hükümete yakınlığıyla tanınan Arnold Toynbee, 26 Eylül 1918'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Ermenistan'ın büyütülmesi durumunda Suriye, Mezopotamya ve Filistin'de bağımsızlık hareketlerinin başlayabileceğini, buna rağmen Ermenilerin desteklenmesini istedi. Ona göre, Osmanlı idaresinden kopacak bu bölgeler kısa süre sonra İngiltere'nin kontrolü altına girecekti⁷. İngiltere, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikalarını ise "Türk zulmü altında ezilen ve tehcir edilen Hıristiyanların hürriyetlerine kavuşmalarını sağlamak" yoluyla gizlemeye çalışacaktı⁸.

İngiltere, malum politikasını hayata geçirmek üzere, 13 Kasım 1918'de İstanbul'da iki teşkilat vücuda getirdi. Bunlardan ilki İngiliz Yüksek Komiserliği, diğeri ise İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığı idi. Amiral Calthorpe'un idaresindeki ilk teşkilat siyasî işlerden, General Milne başkanlığındaki ikinci teşkilat ise askerî işlerden sorumluydu. Mevcut teşkilatlar bir yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yapay bir Ermeni devleti kurulmasının temel şartı olarak gördükleri Ermeni nüfusunu artırmak için çaba sarf ederken, diğeri yandan da Vilâyet-ı Şarkıye'de bu oluşuma karşı durabilecek 6. ve 9. Orduları içi boş kadrolara dönüştürmek için çalışmalar başlattılar⁹.

Yüksek Komiserlik mütarekenin ilgili maddelerine (5. ve 20. Maddeler) dayanarak, orduların terhisini ve bunlara ait silah, cephane vd. askeri malzemelerin kendilerine teslimini istedi. Böylelikle ordunun, dolayısıyla Vilâyet-ı Şarkıye'nin direnme gücü ortadan kaldırılması amaçlanıyordu¹⁰. Yapılanlar bunlarla sınırlı kalmadı. İngiliz askeri makamları çeşitli gerekçeler

geçen vilayetleri işgal etme hakkı tanıyordu (Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, IX, Ankara 1996, s.561; Metin AYIŞIĞI, Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Ankara 1997, s.173).

⁷ K. Tuncer ÇAĞLAYAN, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere", AAMD, Sayı: 44 (1999), s.517.

⁸ Gotthard JAESCHKE, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1986, s.40.

⁹ TİTE, K.17, G.48, B.48; Geniş bilgi için bkz: Selçuk URAL, "6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar", AAMD, Sayı: 59, s.523-555.

¹⁰ ATASE, İSH, K-115, G-46, B- 46-1,2,3.

ileri sürerek orduların komuta heyetlerini görevden uzaklaştırdılar¹¹. Bu şekilde hem orduyu, hem de milleti başsız ve gelecektekine ümitsiz yığınlar haline getirmek istiyorlardı. Böylece millete istediklerini kabul ettireceklerini düşünüyorlardı¹².

İngiliz baskısı 1919 yılı Şubat ayında iyice arttı. 9 Kasım'da Musul Vilayeti'ni işgal eden İngiliz kuvvetleri şubattan itibaren Diyarbakır Vilayeti'ne doğru ilerleme eğilimleri göstermeye başladı. Buna ek olarak İngiliz kumandanı General Allenby, İstanbul'a gelerek, başta 13. Kolordu'nun (6. Ordunun yerine ikame edilen) lağvedilmesini talep eden ünlü 12 maddelik muhtırasını 9 Şubatta Hariciye Nezareti'ne gönderdi¹³.

Askeri gelişmeler bu şekilde yaşanırken, 18 Ocak 1919'dan beri mağlup devletlerin kaderini belirlemek üzere yapılmakta olan Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren siyasi gelişmeler gündeme gelmeye başladı. 3-4 Şubat 1919'da Yunan başbakanı Venizelos, Yüksek Konsey'e sunduğu muhtıradaki; İzmir ve çevresinde azınlıklara karşı Türkler tarafından katliamlar yapıldığını iddia ederek, vilayetin İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesini istedi. Bu talebini sözüm ona Wilson prensiplerinin milliyetler ilkesiyle de destekleyerek, Rumların bölgede çoğunlukta olduklarını ve bu yüzden Türk hakimiyetinden kurtarılması gerektiğini ileri sürdü¹⁴.

Ermenilerin de, Yunanlılarınkine benzer istekleri Paris Barış Konferansı'nda dile getirmek için çalıştıkları ve bu hususta önemli ilerlemeler

¹¹ Kars Telsiz Telgraf İstasyonu'nun tahrip edilmesinden sorumlu olduğu iddia edilen 12. Tümen Komutanı Ali Rıfat Bey ile İngilizlere ait malzemeyi sınır gerisine sevk ettiği iddiasıyla Batum'da bulunan 5. Tümen Komutanı Mürsel Bey tutuklandı (ATASE, İSH, K-110, G-31, B-31-3). Aynı akbete 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa da uğratılmak istenerek 27 Şubat 1919'da Telsiz İstasyonu meselesi hakkında bizzat General Milne'ye bilgi vermesi bahanesiyle İstanbul'a getirilmesi istendi (ATASE, İSH, K-122, G-29, B-29-9).

¹² ATASE, İSH, K-46, G-21, B-21-10.

¹³ Muhtıranın maddeleri dikkatle incelendiğinde İngilizlerin Güneydoğu Anadolu'nun işgaline hazırlandıkları ve bunu yaparken de hükümetin acizden yararlanmak istedikleri rahatlıkla söylenebilir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Kataloğu (DH-KMS), 50-1/83; Zeki SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I, Ankara 1993, s.125).

¹⁴ Hüseyin İŞİK, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", III. Askeri Tarih Semineri, Ankara 1986, s.378; Sina AKŞİN, "Paris Barış Konferansında Yunanlıları İzmir'e Çıkartma Kararı", III. Askeri Tarih Semineri, Ankara 1986, s.177.

sağladıkları haberleri duyulmaya başlandı¹⁵. Esasında Ermenilerin çalışmaları yeni başlamamıştı. Mütarekenin hemen sonrasında Paris'e karargâh kuran üç Ermeni heyeti Vilâyât-ı Şarkîye'nin Ermenistan'a dahil edilmesini hedefleyen propagandalar yapmaktaydı. Heyetlere Bogos Nubar Paşa, Ermenistan başbakanı Aharonion ve Patrik Terzian başkanlık ediyordu. Heyetlerin en büyük kozu ise, Avrupa kamuoyunun Ermenilerin sadık müttelikleri oldukları ve büyük fedakârlıklara katlandıkları fikrine alıştırmış olmalarıydı¹⁶.

Osmanlı Hükümeti, mütarekenin imzasından sonra yukarıda da ifade edildiği gibi pek çok askeri sorunla karşılaştı. Zaman geçtikçe askeri sorunlara ek olarak, azınlıklardan kaynaklanan sorunlarla da karşı karşıya kalacağı ve bunlar içinde Ermeni Sorunu'nun önemli bir yer tutacağı farkındaydı. Ermeni Sorunu'nun, aynen Berlin Antlaşması'nda olduğu gibi, barış görüşmelerinde başına bela olmaması için bir takım uygulamalar başlattı. Tehcir edilenlerin yeniden iskân edilmesi bu yönde atılan ilk önemli adımdı¹⁷. Ermeni muhacirlerin eski yerlerine iadeleri tek başına Ermeni taleplerini engellemeye yeterli değildi. Çünkü Ermenilerin de, Yunanlıların yaptığı gibi, bir takım istatistikleri öne çıkararak, Vilâyât-ı Şarkîye'nin kendilerine bırakılmasını istedikleri bilindiğinden hükümetin buna karşılık bilimsel ve resmi nitelikli istatistiklerle cevap vermesi gerekiyordu. 12 Şubat 1919 tarihli muhtıra işte bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Paris Barış Konferansı'na gönderilmek üzere İstanbul'daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine teslim edilen muhtıra, Ermeni heyetlerinin isteklerini Konferans'ta dile getirmelerinden yaklaşık iki hafta önce kaleme alındı. Bu açıdan muhtıra Osmanlı Hükümeti'nin Ermeniler ile Vilâyât-ı

¹⁵ TİTE, K.15, G.21, B.21; Salahi SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Ankara 1995, s.21-22; Gotthard JAESCHKE, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I, Ankara 1989, s.19.

¹⁶ Yahya AKYÜZ, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara 1988, s.126.

¹⁷ TİTE, K.23, G.69, B.69; Bu konuda geniş bilgi için bkz: İbrahim Ethem ATNUR, "Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskanı Meselesi", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:14 (1994), s.121-141; Hükümetin tehcirle ilgili çalışması bununla sınırlı kalmadı. Tehcir sırasında görevlerini kötüye kullanan ya da görevlerini layıkıyla yerine getirmeyen ve bu yüzden Ermenilerin zarar görmesine sebep olan kişilerin mahkemeye çıkarılması için gerekli işlemleri başlattı (İKDAM, 3 Mart 1335/1919, Nr: 7924).

Şarkiyе'nin geleceği hakkında görüşlerini ortaya koyan önemli bir belge durumundadır. Muhtıra 16 Şubat 1919'da Paris'e gönderildi¹⁸.

Muhtıra 3 Mart 1919'da hükümetin resmi bildirisi olarak İstanbul gazetelerinde yayınlandı. Türk basını bu tarihten itibaren muhtıranın Yüksek komiserler ve konferans üzerinde nasıl bir etki yaratacağı üzerinde durmaya başladı. Memleket gazetesinin 14 Mart 1919 tarihli nüshasında Yüksek komiserlerin muhtırayı ustaca hazırlanmış, faydalı ve anlamlı buldukları, muhtırada yer alan istatistiklerin Türk ve yabancı devletlerin ciddi kaynaklarından elde edilen bilgilerle takviye edilmesinin komiserlerin yorumunda etkili olduğu belirtiliyordu. Bu tepkiler ışığı altında konferansında muhtırayı iyi karşılayacağı ve Osmanlı toprakları üzerinde çeşitli emeller güdenlerin hayal kırıklığına uğrayacağı dile getiriliyordu¹⁹.

Muhtıranın verilış sebepleri řu şekilde maddeleştirilebilir:

1- Osmanlı Devleti'ne ait arazi meselelerinin görüşüldüğu Paris Konferansı müzakerelerinde dikkate alınmak üzere İtilaf Devletlerini Türk tarafının düşünce ve bilgilerinden haberdar etmek.

2- Rum ve Ermeni çevrelerinin Türk toprakları üzerindeki isteklerinin dayandığı temellerin yanlışlığını ispat etmek.

3- Konferansın alacağı muhtemel kararlarda muhtırada verilen bilgi ve istatistiklerin dikkate alınmasını sağlamak.

4- Vilâyet-ı Şarkiyе hakkında bir karara varılmadan önce bölgede bir incelemenin yapılacağına dair mütareke görüşmeleri sırasında verilen söze işlerlik kazandırmak²⁰.

¹⁸ 9 Mart 1919 tarihli Memleket gazetesi İngiliz ve İtalyan Yüksek komiserlerinin muhtırayı Paris'te kendi delegasyonlarına ulaştırdıklarını yazmaktaydı (MEMLEKET, 9 Mart 1335/1919, Nr:28). Gazetenin 31 Mart tarihli nüshasında ise muhtıranın Sulh Konferansı'nda incelendiği ve talep üzerine bir kaç nüshasının daha konferansa gönderildiği belirtilmekteydi (MEMLEKET, 31 Mart 1335/1919, Nr:50).

¹⁹ MEMLEKET, 14 Mart 1335/1919, Nr:33.

²⁰ Salahi Sönyel Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika adlı eserinde muhtıranın Türkiye ile ilgili istekleri etkisiz bırakmaya ya da bunları önceden kestirerek karşı öneriler öne sürerek İtilaf Devletleri'nin dikkatini, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sorununun dışında kalan sorunlara çekmek için hazırlandığını ileri sürmektedir (SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.42).

Esasında yukarıda ifade edilen dört sebebin temelinde İtilaf politikalarından duyulan haklı endişe yatmaktaydı. Zira mütareke hükümleri içerisinde olmadığı halde pek çok vilayet işgal edilmişti. İngilizlerin her gün yeni teklif ve istekler ileri sürmesi işgallerin devam edeceği yönündeki kanıyı kuvvetlendirmekteydi²¹. Bu ortam içerisinde muhtırayla devletin parçalanmasına yol açacak yeni oldubittilerin önüne geçilmesi hedeflenmekteydi. Bu yönüyle muhtıra General Allenby'in notasına da bir cevap niteliği taşımaktaydı.

Osmanlı Hükümeti, muhtıranın daha ilk satırında galiplerin mağluplara karşı Wilson prensiplerini tatbik edeceklerine dair verdikleri sözü hatırlatıyordu. Unsurlara ait nüfus bilgilerinin her türlü şüpheden uzak resmi, yerli ve yabancı belgelere dayandığına dikkat çekiliyordu. Hükümet istatistiklerin doğruluğuna o derece güvenmektedir ki, milletlerarası tarafsız heyetlerin yapacakları incelemelerle elde edecekleri sonuçların bilgileri doğrulayacağını ileri sürmekteydi. Dolayısıyla İtilaf Devletleri karar sürecinde istatistikleri dikkate alırsa adil kararlar alabileceklerdi.

Muhtırada Osmanlı genel nüfusu, Wilson prensiplerinin ön gördüğü bakış açısıyla, iki büyük kısma ayrılarak veriliyordu. Birinci kısımda Avrupa ve Asya'da ki Türk vilayetlerinin, ikinci kısımda ise Arap vilayetlerinin nüfusu verilmekteydi. Birinci kısımda yer alan Vilâyât-ı Şarkiye sonradan incelenmek üzere bir tarafa bırakılıyordu. Vilâyât-ı Şarkiye'nin dışında kalan Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde (Batı Trakya dahil) iddiaların aksine bir Hıristiyan çoğunluğundan söz edilemeyeceği ve bu sebeple azınlıkların arzularına ve ileri sürdükleri sahte istatistiklere dayanarak Anadolu'nun parçalanmasının mümkün olamayacağı vurgulanıyordu.

²¹ İngilizlerin hiçbir mahalli ve merkezi hükümet yetkililerine haber vermeden Mart ve Mayıs 1919'da Samsun'a asker çıkarmaları üzerine, 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs'ta Erkân-ı Harbiye-ı Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta olayı şiddetle protesto ederek, İngilizlerin devletin ve milletin varlığını hiçe saydığını, memleketi açık bir sahra olarak gördüklerini ve her geçen gün işgalleri genişlettiklerini, bunların durdurulmaması halinde her tarafta yeni oldu bittilerle karşılaşılmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtti (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:4, (Haziran 1953), Belge No:69).

Muhtırada Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu unsurlar itibariyle şöyle verilmekteydi:

İslâm	9,291,346	% 85
Rum	1,144,612	% 9
Ermeni	542,575	% 5
Musevi ve Ecnebi	93,364	% 0,8

Görüldüğü gibi Türk-İslâm unsuru hiç bir makam tarafından inkar edilemeyecek derecede çoğunluğa sahipti. Bu iddia Fransızların Sarı Kitabında yer alan rakamlarla da doğrulanmaktaydı²²:

İslâm	7,204,824	% 81,6
Rum	912,458	% 10,3
Ermeni	443,713	% 5,3
Musevi ve Ecnebi	76,133	% 2,8

Hükümet, nüfus yapısı hakkında bu rakamları verdikten sonra unsurlar arasındaki farka dikkat çekerek, Hıristiyanların Anadolu'da ayrı devletler kurmasının hem Wilson Prensipleri açısından, hem de Türklerin haklarını koruma açısından mümkün olmadığını, buna karşın Konferansın azınlıkların gelişmesine katkı sağlayacak her türlü kararını peşinen kabul edeceğini vaat etti. Hükümet Hıristiyanların kendi devletlerini kurmasına karşı çıkarken, hilafet makamına bağlılıklarının devam etmesi şartıyla Arapların yoğun olarak yaşadıkları Suriye ve Irak'a geniş bir muhtariyetin tanınacağını kabul ve ilan etti²³.

Nüfusla ilgili bilgilerden Osmanlı Hükümeti'nin genel çerçeve itibariyle devletin bütünlüğünü korumak istediği sonucu çıkmaktadır. Genel çerçeve bu

²² Muhtırada Fransızların Sarı Kitap'ında yer alan rakamlar hakkında şu bilgiye yer verilmekteydi: "Bu rakamlar Hıristiyan patrikhanelerinden verilen malumata müstenit ve gayr-i Müslimler hakkında mübalağalı olmakla beraber Türklerin nüfus itibariyle hakimiyetini yinede en açık şekilde teyit etmektedir." (Bkz: EK:I)

²³ Bkz: EK: I.

şekilde çizilirken, devletin içinde bulunduğu fiili durumun da göz ardı edilmediği görülmektedir. Çünkü Araplarla meskun bölgelerin İngilizler tarafından işgal edilmesi ve bundan daha önemlisi savaşın başından itibaren Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemeleri bir noktada hükümeti Araplara özerklik vaadinde bulunmaya mecbur etmekteydi. Buna karşın Anadolu'daki fiili durum ve Türk nüfusunun bariz üstünlüğü Hıristiyanlara aynı vadin yapılmasına imkan tanımıyordu. Aksi takdirde ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin varlığından söz etmek mümkün olmayacaktı.

Vilâyât-ı Şarkiye meselesine gelince, Hükümet Türk-İslâm unsurunu Hıristiyanlarla kıyaslayarak, bölgenin nüfus yapısının Türklerin lehinde olduğunu ortaya koydu. Muhtıradaki Türk ve Hıristiyan nüfus resmi istatistik ile Sarı Kitapta yer alan rakamlara dayandırıncaya şu şekilde veriliyordu:

Resmi İstatistik

İslâm	3,040,891	% 79
Ermeni	636,306	% 16,5
Müteferrik	162,352	% 4,5

Sarı Kitaptaki İstatistik

İslâm	2,669,386	% 73,5
Ermeni	666,453	% 18,5
Müteferrik	272,581	% 7,5

Hükümet, Türk ve Hıristiyan nüfusunun kıyaslamasını yaparken, İngiliz Britanica Ansiklopedisi'nden de faydalanmayı ihmal etmedi. Ansiklopediye göre; Ermeniler 159 kaza içerisinde ancak 9 kazada çoğunluğu ellerinde bulunduruyordu. Yine aynı eserde Vilâyât-ı Şarkiye'de nüfusun % 74'ünü İslâmların, % 15'ini Ermenilerin ve % 11'ni de diğer Hıristiyanların oluşturduğu belirtilmekteydi²⁴.

²⁴ Nüfus kıyaslaması yapılırken dikkati çeken husus rakamların Fransa ve İngiltere'de kabul gören iki kaynaktan alınmasıydı. Venizelos, Fener Patrikhanesi'nin verdiği rakamları Konsey önünde doğru olarak savunurken, Osmanlı Hükümeti doğruluğuna güvenilen, hem hükümetler, hem de kamuoyları tarafından dikkate alınan kaynaklardan

Muhtıradada sadece nüfus durumu ele alınmadı. Hükümet, 1915'te yaşanan olayların Türk-Ermeni ilişkilerini ve dolayısıyla Türk-İtilaf ilişkilerini etkileyeceğinden hareketle geçmişin bir muhasebesini yapmak ve bu yolla sorunun çözümüne katkıda bulunmak üzere bir takım öneriler öne sürdü. Hükümet, Ermeni Tehciri'nin ayrıntılarına girmeden, kararın uygulanması sırasında meydana gelen bazı olaylarda Türk memurlar ile Ermeni komitecilerinin ne derece pay sahibi olduklarının tespiti için uluslar arası bir inceleme komisyonunun oluşturulmasına karar verdiğini belirterek, komisyonun Avrupa kamuoyu önünde inandırıcı olması ve tarafsız bir şekilde çalışarak suçluların yargılanmasını sağlaması için İspanya, İsviçre, Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi tarafsız devletlerden komisyona üye göndermesini istedi. Bu arada bazı üst düzey memurların da yargılanmasına başlandığı muhtıradada yer alan bir başka husustu²⁵.

1915'te başlayan ve etkileri mütarekeye kadar devam eden olaylar tek boyutlu değildi. Savaş boyunca on binlerce Türk, Ermeni komitecileri ve çeteleri tarafından yok edildi ve yüz binlercesi de muhacir durumuna düşürüldü. Hükümet bu hususu ele alarak, Rus resmi raporlarında Çarlık ordularıyla ittifak eden Ermeni çetelerinin bir milyondan fazla Türkü katlettiklerine dikkat çekti. Ermenilerle ilgili kararlar alınırken bu hususun da gözden uzak tutulmamasını istedi. Muhtıranın kaleme alındığı günlerde Ermenilerin Kafkasya'da Türklere karşı katliamlara devam ettiği de altı çizilen hususlardan biriydi²⁶.

Taraflar arasında yaşanan olayların Vilâyât-ı Şarkiye'nin geleceği üzerinde bir takım şüphe ve endişelerin doğmasına yol açtığını kabul eden Osmanlı Hükümeti, bazı Ermeni teşkilatlarının sırf tehcirden dolayı mağdur taraf rolüne bürünerek Vilâyât-ı Şarkiye'nin "Büyük Ermenistan"ın parçası olması gerektiğini içeren iddialarını temelsiz ve kesinlikle kabul edilemez bulmaktaydı.

faydalanmıştır. Böylelikle deyim yerindeyse galipler kendi silahlarıyla vurulmak istenmiştir.

²⁵ Hükümet 19 Ocak 1919'da Meclis-i Vükela'da yapılan görüşme sonucunda tehcirden dolayı suçlu olanların Divan-i Harb-i Örfi ve Mehâkim-i Umumiye'de yargılanması kararı aldı (BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 214/25)

²⁶ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Esin DAYI, "Elviye-i Selâse/Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı23 (Erzurum 2004), s.245-263.

Üstelik bu istek yukarıda verilen rakamlar ışığı altında azınlığın çoğunluğa hükmetmesi anlamına geleceğinden Wilson prensiplerinin ruhuna aykırıydı. Bunlara rağmen Paris Barış Konferansı'nın bu yönde karar alması durumunda bölgede yeni ve daha kanlı çatışmalara meydan verileceği uyarısı yapıldı.

Hükümet Bölgenin yeni kanlı olaylarla bilinmeyen bir noktaya gitmesine engel olmak üzere İtilaf Devletleri'ne iki çözüm yolu önerdi:

1-Vilâyât-ı Şarkîye'de Osmanlı hakimiyetinin devamı ve azınlıkların her türlü haklarının garanti altına alınması.

Bu yolun kabul edilmesi durumunda Osmanlı Hükümeti bütün Müslüman ve Hıristiyanların eski yerlerine döndürülmesi ve iskân ettirilmesini temin edilecekti.

2- Kafkasya'da teşekkül etmiş olan Ermeni Cumhuriyeti'nin genişletilmesi ile Zor Sancağına tehcir edilmiş olan Ermeni muhacirlerinin iskânına kifayet edecek derecede bir kısım arazinin bu devlete ilhak ettirilmesi²⁷.

Eğer bu yol uygulamaya koyulursa halen bu cumhuriyette ve ilhak edilecek arazide bulunan İslâm ahalisi Osmanlı Hükümeti yönetiminde kalan topraklara yerleştirilecekti.

Osmanlı Hükümeti, Ermenilere bırakılacak arazinin sınırının ise İsviçre Hükümeti'nin görevlendireceği bir üyenin başkanlığında eşit sayıda Türk ve Ermeni üyelerden oluşturulacak bir heyet tarafından belirlenmesini teklif etti.

Hükümet, geçmişte yaşanan elim olayların gelecekte de tekrarına izin vermemek ikinci yolu daha uygun bulduğunu, bu şekilde bölgede istenilen asayiş ve huzurun tekrardan iade edilebileceğini savundu.

Osmanlı Hükümeti, son olarak, uluslar arası tarafsız heyetlerin yapacakları incelemeler sayesinde kendilerince ileri sürülen düşüncelerin kabul edileceğinden şüphe etmediklerini vurgulayarak, izlenecek bu yolun bölge

²⁷ Bu teklifin benzeri Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya Hükümeti ile resmi ilişkiler kurmak üzere 26 Nisan 1920'de Moskova'ya gönderdiği mektuba Rus Hariciye Komiseri Çiçerin'in cevabında yer aldı. Çiçerin, Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey heyetine Ermenilerin Sevr Antlaşması'ndaki hükümlerden vazgeçmeleri durumunda kendilerine Van ve Bitlis vilayetlerinden bir kısım arazinin bırakılmasını teklif etti (Kamuran GÜRÜN, Türk-Sovyet İlişkileri, Ankara 1991, s.56; Stefanos YERASİMOS, Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri, İstanbul 2000, s.228-229; Yusuf Kemal TENGİRŞEK, Vatan Hizmetinde, Ankara 1981, s.158).

insanının da milli arzusu olduğunu, halkla yapılacak istişareler sonucunda hem devlet, hem de bölge için en uygun ve adil kararın verilebileceğini beyan etti.

Muhturada en dikkat çekici husus, Ermeni muhacirlerinin iskânı için Ermeni Cumhuriyeti'ne bir miktar toprağın bırakılabileceğinin kabul ve teklif edilmesiydi. Bu teklif kadar tehlikeli diğer bir hususta bırakılacak arazinin uluslar arası heyet tarafından tayin edilmesinin öngörülmesiydi. Her iki öneride Anadolu'nun dolaylı biçimde parçalanmasına yol açabilecek nitelikteydi. Çünkü heyet İtilaf Devletleri'nin yönlendirmesiyle ve hatta baskısıyla istenmeyen bir karar alabilirdi. Üstelik bu kararın geri alınması mümkün olmayabilirdi.

Muhtıra aracılığıyla Vilâyât-ı Şarkiye'ye dair görüşlerini ortaya koyan hükümet, Ermeni Sorunu'nu ülke ve dünya gündeminden düşürmek için içte bir dizi siyasi girişimde bulundu. Öncelikle savaş esnasında Kudüs'e sürülen Patrik Zaven Efendi'nin Meclis-i Vükela'nın kararı doğrultusunda 19 Şubat'ta İstanbul'a dönmesine izin verildi²⁸. Hükümetin ikinci önemli adımı ise, Ermenilere özerklik vaadinde bulunmasıydı. İlerleyen günlerde teklifin kapsamı genişletilerek gerginliğin fazla olduğu bölgelerde nüfus mübadelesi teklif edildi. Her iki teklif Ermeniler tarafından Türklerin Vilâyât-ı Şarkiye'de azınlıkta oldukları gerekçesiyle reddedildi²⁹. Esasında özerklik teklifi muhtıranın amaçlarına aykırıydı. Çünkü muhturada özerklikle ilgili her hangi bir ifadeye yer verilmezken, aradan bir hafta geçmeden özerklik sözlerinin hükümetçe dile getirilmesi hem hükümetin, hem de muhtıranın ciddiyetini zedelemekteydi. Üstelik özerklik ve kapsamlı nüfus mübadelesi İtilaf Devletleri'nin elinde Vilâyât-ı Şarkiye'nin devletten koparılmasının aracı haline getirilebilirdi.

Hükümetin bütün girişimleri (muhtıra, Patrikhane Nizamnamesi'nin değiştirilmesi, Patriğin İstanbul'a getirilmesi, özerklik ve nüfus mübadelesi) Ermenilerin Vilâyât-ı Şarkiye'ye yönelik çalışmalarında herhangi bir değişikliğe

²⁸ Esasında Zaven Efendi'nin dönüşü 14 Kasım 1918'de Ermeni Patrikhanesi'nin yeniden yapılandırılması için çıkarılan kanunun uygulanmasının son merhalesiydi. Ermeni Patrikhanesi ile ilgili düzenleme için bkz: Ali GÜLER, "Ermeni Terör Örgütlerinin Ayrılıkçı Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler: 1916 ve 1918 Düzenlemeleri", Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, I, Ankara 1996, s.142-149.

²⁹ SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.25.

yol açmadı. Aksine Ermeniler, Anadolu'nun parçalanması hedefi doğrultusunda Rumlarla işbirliğini artırdılar³⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin çalışmaları ve gayretleri tarafsız ülkeler tarafından desteklenmedi. Hükümetin, tehcir sırasında işlenen suçları araştırmak için kurmaya çalıştığı soruşturma heyetine üye göndermeleri için 18 ve 19 Şubatta Danimarka, İspanya ve İsveç'e götürdüğü teklif bu ülkeler tarafından reddedildi³¹.

Hükümetin uygulamaları İtilaf Devletleri'nin Ermeni politikalarında da herhangi bir değişikliğe yol açmadı. Bunun en somut göstergesi 26 Şubat 1919'da Bogos Nubar Paşa ve Ermenistan başbakanı Aharonion'un Ermeni isteklerini Yüksek Konsey'e bildirmeleriydi. Bogos Nubar Paşa ve Aharonion'un "Büyük Ermenistan'ın" kurulması için istedikleri yerler şunlardı:

-Kilis, Kozan, Cebeli Bereket, Adana ve İskenderun'u da içine alacak şekilde Maraş Sancağı,

-Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas Vilayetleri ile Karadeniz'e açılması hasebiyle Trabzon Vilayeti.

-Elviye-i Selâse'den Kars Sancağı ile Ardahan'ın güney kısmı.

Liderler, toprak isteğinin dışında, devletin kendi ayakları üzerinde durabilmesi için 20 yıl süreyle manda yönetiminde kalmasını istediler³².

Liderler manda teklifiyle bir yandan kendilerini Osmanlı Hükümeti'ne karşı güvenceye almayı, diğer yandan da İtilaf Devletleri'nin muhtemel tepkilerini önlemeyi hedefliyorlardı.

Ermeni liderlerin istedikleri toprakların büyüklüğü bütün devletleri şaşırttı. Konferansın en cüretkâr devleti olan Yunanistan'ın Batı Anadolu üzerindeki isteklerinin kabul edilmesi için Doğu Karadeniz'le ilgili düşlerini dile getirmekten çekindiği bir ortamda Ermeni liderlerinin Anadolu'nun üçte birini istemeleri - hem de hiç bir yerde nüfus üstünlükleri yokken- farklı tepkilere

³⁰ Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta Rum-Ermeni ittifakı hakkında şunları söylemektedir: "*Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira heyeti ile hemfikir olarak çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tamamen Rum hazırlığı gibi ilerliyor*" (Kemal ATATÜRK, Nutuk, I, İstanbul 1982, s.2).

³¹ SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I, s.135,137.

³² Suat AKGÜL, "*Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi*", AAMD, Sayı:23, s.390.

neden oldu. Olumsuz tek tepki Fransa'dan geldi. Fransa'nın Çukurova'ya yönelik emelleri bilindiği halde, Ermenilerin bunları görmezlikten gelmesi kabullenilecek bir şey değildi. Fransız basını da isteklere tepki gösterdi. Basına göre; Ermeniler azınlıkta, hatta bazı bölgelerde yok denecek kadar az oldukları bir coğrafyada devlet kurmak istiyorlardı³³.

Fransa'nın aksine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, mandanın tesis edilmesi durumunda Büyük Ermenistan'ın yaşabileceği fikrindeydi. Hükümete bağlı olarak çalışan "Şark Komitesi" de bazı ufak tefek itirazlarına rağmen, Dışişleri ile aynı fikirdeydi. Büyük Ermenistan projesine sıcak bakan komite üyeleri yalnız bu devletin sınırları üzerinde anlaşmazlık içerisindeydi. Lord Curzon, Sykes-Picot anlaşmasına göre Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'ın Fransa'ya bırakıldığını öne sürerek sınırların daraltılmasını istedi. Curzon'u endişelendiren bir başka husus Ermeni nüfusunun azlığı idi. Bu sebeple o, Ermeni devletinin Çukurova bölgesinde kurulması taraftarıydı. Curzon'un teklifi Dışişleri bakan yardımcısı Lord Robert Cecil tarafından tepkiyle karşılandı. Cecil İngiltere'nin dış politikasından bahsederek, Pan-Turanizm'i engellemek için İngiltere'nin Büyük Ermenistan projesine destek vermesi gerektiğini, nüfus sorununun ise mandater devletin gözetiminde halledilebilecek bir sorun olduğunu savunuyordu³⁴. Görülüyor ki İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Şark Komitesi Büyük Ermenistan projesine sıcak bakmaktaydı. Fakat bunu Ermenilerin savaş esnasında yaptıkları sözde fedakârlıklar için değil, İngiltere'nin bölgesel çıkarlarından dolayı istiyorlardı.

Ermeni isteklerine destek veren bir başka devlette ABD idi. İlginin ve desteğin temelinde Amerikan yönetiminin Ortadoğu'da inisiyatif almak istemesi yatıyordu. Başkan Wilson, Ermenistan mandasına Anadolu ve boğazlar da dahil edilmesi şartıyla sıcak bakıyordu. Ona göre; Ermeniler savaş boyunca sürülmüş ve katledilmişti. Bu sebeple şimdi istedikleri topraklarda azınlıktaydılar. Bu

³³ AKYÜZ, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, s.128.

³⁴ Komite üyeleri Ermenistan'ın mandasını kimin üstleneceği konusunda da çatışmaktaydı. İngiltere'nin mali sebeplerden ötürü bu mandayı üstlenmeyeceği ortaya çıkınca manda için bir başka devlet bulunmalıydı. Lord Cecil Suriye ve Musul üzerinde taviz vermesi şartıyla bu göreve Fransa'yı önerirken, Lord Curzon bunun İngiltere'nin Kafkasya ve Anadolu üzerindeki çıkarlarını zedeleyeceğinden karşı çıkmaktaydı (ÇAĞLAYAN, "Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere" s.522-528).

durum düzeltilebilirdi. Ayrıca Ermenistan ancak hem Karadeniz'e, hem de Akdeniz'e açılan iki çıkış noktasına sahip olması şartıyla hayatta kalabilirdi³⁵.

Esasında Wilson'un tavrı kendi prensipleriyle çelişiyordu. O, yapılacak düzenlemelerle, daha doğrusu zorlamalarla Ermenilere yurt yaratma hevesindeydi. Bunun için 1919 yılında King-Crane ve General Harbord başkanlığında iki heyeti Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu'da incelemeler yapmakla görevlendirecekti³⁶.

Ermeni istekleri Yunanistan tarafından da desteklendi. Yunan başbakanı, Pontuscuların Trabzon üzerindeki hassasiyetlerini bile bile Ermenileri konferansta destekleme kararı aldı. Ona göre coğrafi yakınlık ve din birliği Rumlar ile Ermenileri Türklere karşı ittifak yapmaya zorlayan etkenlerdi³⁷. Konferanstan önce taraflar arasında yakınlaşma başlamıştı. Rum ve Ermeni gazeteleri de yakınlaşmayı destekleyen yayınlar yapıyorlardı³⁸. Nitekim mevcut işbirliği 16 Ocak 1920'de askeri ittifaka dönüşecekti³⁹.

Muhtıraya destek sadece Vilâyet-ı Şarkîye ahalisinin haklarını savunmak amacıyla kurulmuş olan Vilâyet-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti ile Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nden geldi. Cemiyetler çeşitli tarihlerde gerek Sadaret'e, gerekse İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdikleri telgraflarda bölgenin hiçbir gerekçeyle Ermenilere ve Ermenistan'a bırakılmayacağını, gerekirse silahlı mücadeleye girişeceklerini kesin bir dille ifade ettiler⁴⁰.

³⁵ Mine EROL, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun 1972, s.18; SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, s.22.

³⁶ HADİSAT 2 Haziran 1335/1919, Nr:153; TASVİR-İ EFKÂR, 2 Haziran 1335/1919, Nr:2743; TASVİR-İ EFKÂR, 7 Haziran 1335/1919, Nr:2748; İFHAM, 1 Ağustos 1335/1919 Nr:10; TASVİR-İ EFKÂR, 2 Ağustos 1335/1919, Nr:2800.

³⁷ BOA, DH-KMS, 49-1/104.

³⁸ Rahmi ÇİÇEK, "Milli Mücadele'de Ermeni-Rum-Yunan İttifakının Anadolu Basınındaki Yankıları", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:6 (1990), s.295.

³⁹ Salâhi SONYEL, "Tehcir ve "Kırımlar" Konusunda, Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", Belleten XLI/151 (1977), s.144-145.

⁴⁰ TİTE, K.29, G.74, B.74; TİTE, K.15, G.21, B.21; Bekir Sıtkı BAYKAL, Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler, Ankara 1969, s.40-52; Mesut ÇAPA, "Milli Mücadele Döneminde Rize", AAMD, Sayı:39 (1997) s.866-869; Makbule SARIKAYA, Milli Mücadele Döneminde Rize, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000, s.86-87.

SONUÇ

İtilaf Devletleri'nin politikalarını büyük ölçüde etkileyen İngiltere'nin tehcir suçlarının araştırılması için Osmanlı Hükümeti'nin önerdiği soruşturma heyetinin oluşturulmasını engellemesi, Ermeni isteklerini desteklemesi ve bunların ötesinde resmi cevap vermemesi muhtıranın içeriğinden memnun olmadığını ortaya koymaktaydı. Bunu mütareke uygulamalarına bakarak da söylemek mümkündür. Zira 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın ve 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasının istenmesi muhtıradan sonraya rastlamaktadır. Her ne pahasına olursa olsun İngiltere'nin dostluğunu kazanmak için büyük gayret sarf eden hükümet İngiliz Yüksek Komiserliği'nin komutanlarla ilgili isteğini tek tek yerine getirerek devletin bütünlüğünü korumak için kaleme alınan 12 Şubat muhtırasını yine kendi eliyle hükümsüz bir kâğıt parçası haline dönüştürdü⁴¹.

Tevfik Paşa Hükümeti'nin Ermeni Sorunu'na ilişkin ortaya koyduğu ilkeler ve önerdiği çözüm yolları hiçbir zaman uygulama imkanı bulamamış olmasına rağmen, muhtıra daha sonra iktidara gelen Damat Ferit Paşa hükümetlerince aynen kabul ve ilan edildi⁴². Hatta Damat Ferit Paşa, Haziran 1919'da Paris Barış Konferansı'na davet edildiği zaman Ermeni Sorunu'nun ancak 12 Şubat muhtırası çerçevesinde halledilebileceğini ifade etti⁴³.

1919 yılı içerisinde Osmanlı Hükümetleri dış politikada Ermeni Sorunu'nun çözümü için muhtıradan farklı bir adım atmadı. Buna karşın içte mütarekenin 24. Maddesi'nin uygulanmasına yol açabilecek olayların çıkmaması için yoğun çaba harcandı⁴⁴.

⁴¹ Bu konuda Harbiye Nazırı hükümetin diğer üyelerinden farklı düşünmekteydi. Zira Harbiye Nezareti komutanlara yönelik isteklerin uygulanması durumunda bütün Güney ve Doğu Anadolu'nun ve hatta devletin büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacağını savunmuştur (ATASE, İSH, K.21, G.33, B.33-3).

⁴² Mazhar Müfit KANSU; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I, Ankara 1986, s.10.

⁴³ TASVİR-I EFKAR, 24 Haziran 1335/1919, Nr:2766.

⁴⁴ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Selçuk URAL, "Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase'ye Yönelik Politikaları", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:23 (2004), s.303-318.

EK-I

HÜKÜMET-İ OSMANIYE'NİN
SULH KONFERANSI'NA TEKLİFATINA HAVİ MUHTIRA
(İKDAM, 3 Mart 1335/1919, Nr: 7924)

Beynelmüttefiklerin sulh konferansında mesai-i ihzariyeye mübaşeret eylediği ve bu mesai esnasında dünyaya adalet ve serbest inkişaf esasları dairesinde süreklî bir sulh ve iyi bir istikbal temini gayesine matuf bir suretde milletlerin mukadderatı mevzu-u bahs olduğu esnada Hükümet-i Osmaniye kendisine taalluk eden bazı ehemmiyetli meseleler hakkındaki nokta-i nazarı konferansa hülasan arz etmeği vazife addeder.

Bâb-iâli'nin kanaatine göre İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya gibi düvel-i muazzamayı idare eden rical-i devlet kendilerine tertib eden ali ve necib vazifenin hüsn-ü ifasında devletlerin teşkilat-ı müstakbelesi esaslarını reis Mösyö Wilson tarafından dermeyer ve bütün milletler tarafından bil-ittifak kabul edilen prensipler dairesinde hal etmeğe kaviyen azmetmişlerdir. Ali bir fikrin, necib ve alicenab bir kalbin mülahazat-ı amikası semeresi olan bu prensiplerden biride devlet-i Osmaniye'ye taalluk ediyoruz ki:

Şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun Türk aksamında hakimiyet sureti tammade temin edilecek ve fakat bu imparatorluğun idaresi altında ehyevm yaşamakta olan diğer milletler dahi emniyetlerini ve bila-mezahim serbest-i inkişaflarına kefil olacak teminata mazhar olacaklardır.

Boğazlar daimi suretde açılacak ve bütün milletlerin gemilerine ve ticaretine beynelmilel teminat altında serbest tutulacaktır.

Bu prensibin ikinci fıkrası hakkında Hükümet-i Osmaniye gerek hal-i harbde, gerek vakt-i sulhte Boğaziçi ve Çanakkale boğazlarının bütün memleketler serbest-i münakalatına küşade bulundurulmasını ve yalnız Paitabtin müdafaaasına lüzumu olan tedbirlerin ittihaz edilebilmesini teslim eder.

Bu meselenin teferruatı Hükümet-i Osmaniye'nin sulh konferansında dermeyer edeceği meşru arzuların nazarı itibara alınması suretiyle hal ve tesviye edilebilecektir.

Nukat-ı adideyi muhtevi olan birinci fıkraya gelince Hükümet-i Osmaniye bu hususta mevad-ı atiyeyi nazarı dikkate arz eder ki, bu mevad sulh konferansının içtimarında müzakere, izah ve itmam edilecektir.

Reis Wilson'un prensipleri nokta-ı nazarından memâlik-i Osmaniye arazişi iki büyük kısma taksim edilebilir. Birinci kısım Avrupa ve Asya'daki Türk vilayetleri, ikinci kısım Arab vilayetleridir.

Fakat Türk vilayetleri içinde Avrupaca "Ermeni Vilayetleri" namı altında yad edilen Şark vilayetleri mevcut olduğundan bu vilayetleri de kısımlara ayırarak her birini ayrı ayrı tedkik etmek münasiptir.

Birinci sınıfa dahi olan vilayetler şunlardır:

Avrupa'da – Evvela İstanbul Vilayeti ki Paitaht ile beraber Rumeli ve Anadolu kazalarını şamildir. Saniiyen Edirne Vilayeti ki bunun aksamından olan Garbi Trakya 1914 senesinde Balkan Harbi'nden sonra Bulgaristan'a ilhak edilmiştir.

Asya'da – Hüdavendigâr, Aydın, Kastamonu, Konya, Ankara, Adana, Haleb, Musul, Trabzon Vilayetleriyle Eskişehir, Antalya, Kayseriye, Kütahya, İçel, Niğde, İzmit, Mentеше, Bolu, Canik, Çatalca, Karabisar, Karesi, Kale-i Sultaniye, Urfa, Maraş livaları ve Bozcaada, İmroz ve Midilli ve diğer adalardır.

Yalnız bir kaç ada istisna edilirse bütün bu yerlerde Türk abalisinin ekseriyet-i azimeyi haiz bulunduğu harbden evvel tanzim edilmiş olan resmi istatistiklerle ve vakt-i sulhte memleketi tebebbua etmiş olan ecnebilerin neşr ettikleri rakamlarla sabittir. (okunamadı)cümle Ermeni meselelerine dair 1897 senesinde Paris'te neşr edilen Sarı Kitab'ın ikinci sahifesinde "Muhtelif anasırlar suret-i amikada tedkik edildiği halde Ermenilerin hiç bir vilayet-i Osmaniye'de ekseriyeti teşkil etmedikleri görülüyor." denmiştir. Anadolu vilayetleri abalisi resmi istatistiklere göre berveche atidir:

İslâm	9,291,346	Yüzde 85
Rum	1,144,612	" 9
Ermeni	542,575	" 5
Musevi ve Ecnebi	93,364	" 0,8

Fransa Hükümeti'nin 1897 senesi Sarı Kitabı'nda münderic istatistikleri – ki Mösyö Vital Kiyinet(Guonet)'in Asya-ı Osmani ünvanlı eserinde münderic rakamlardan pek farklı değildir. Ahaliyi bervechi ati takdim ediyor:

İslâm	7,204,824	Yüzde 81,6
Rum	912,458	" 10,3
Ermeni	443,713	" 5,3
Musevi ve Ecnebi	76,133	" 2,8

Bu rakamlar Hristiyan patrikhanelerinden verilen malumata müstenid ve anasır-ı gayr-i müslime hakkında mübalağalı olmakla beraber belğidir ki, hiç bir söz ilavesine ihtiyaç bırakmaz. Yalnız şu noktayı kayd etmek lazımdır ki, İstanbul, Edirne, Aydın ve Hüdavendigar vilayetlerinde bazı Yunan mahâfeli güya Rum ekseriyeti mevcut bulunduğunu iddia etmekte iseler de buralarda dahi Türk ve Rum abalisinin taksimatı şu suretledir:

Resmi İstatistik

<i>İstanbul Vilayeti ve Çatalca Sancağı</i>			
<i>İslâm</i>	<i>580,482</i>	<i>Yüzde</i>	<i>59,7</i>
<i>Rum</i>	<i>242,559</i>	<i>"</i>	<i>25</i>
<i>Garbi Trakya dahil olduğu halde Edirne Vilayeti</i>			
<i>İslâm</i>	<i>722,862</i>	<i>Yüzde</i>	<i>62,6</i>
<i>Rum</i>	<i>310,932</i>	<i>"</i>	<i>26,7</i>
<i>Aydın Vilayeti</i>			
<i>İslâm</i>	<i>1,437,983</i>	<i>Yüzde</i>	<i>79</i>
<i>Rum</i>	<i>319,020</i>	<i>"</i>	<i>17</i>

Sarı Kitab'daki İstatistik

İstanbul ve Edirne Vilayetleri bu kitapta münderiç değildir.

<i>Aydın Vilayeti</i>			
<i>İslâm</i>	<i>1,093,334</i>	<i>Yüzde</i>	<i>78,2</i>
<i>Rum</i>	<i>208,383</i>	<i>"</i>	<i>19,9</i>
<i>Hüdavendigar Vilayeti</i>			
<i>İslâm</i>	<i>1,296,595</i>	<i>Yüzde</i>	<i>79,7</i>
<i>Rum</i>	<i>230,711</i>	<i>"</i>	<i>14,1</i>

Bu vilayetlerin esasen Türk olduğu hiç bir zaman şüphe götürmediği gibi zaten şimdiye kadar hiç bir bi-taraf kimse böyle bir şey iddia etmemiş olduğundan buralarda ancak Wilson Prensibi tatbik edilebilir. Yani ekalliyetlere serbest-i inkişaf hakkı bahş edilmekle beraber devlet-i Osmaniye'nin hakimiyet-i mutlakası altında bulunmak lazım gelir.

Hükümet-i Osmaniye şimdiye kadar Hristiyan abalinin hürriyet ve mezheb nokta-ı nazarından inkişaf bir zaman men etmemiş olduğunu isbata muktedit bulunmakla beraber

muhtelif memleketlerdeki ekalliyetlerin serbest-i inkişafını temin için sulh konferansınca ittihaz edilecek mukarreratı kabule amadedir.

Bu ciheti tayin ettikten sonra biraz karışık olan Vilâyât-ı Şarkîye meselesine nakl-i kelam edebiliriz. Vilâyât-ı Şarkîye Diyarbakır, Mamuratü'l-azîz, Van, Bitlis, Erzurum, Sivas vilayetleridir.

İstatistiklere göre Türk ve Kürdlerden mürekeke olan ve yekdiğerleriyle müttehid ve münderiç bir halde yaşayan ahali-i İslâmiye ekseriyet-i azimeyi teşkil etmektedir.

Vilâyât-ı Şarkîye'nin Resmi İstatistiki

İslâm	3,040,891	Yüzde	79
Ermeni	636,306	"	16,5
Müteferrik	162,352	"	4,5

Sarı Kitab'daki İstatistik

İslâm	2,669,386	Yüzde	73,5
Ermeni	666,453	"	18,5
Müteferrik	272,581	"	7,5

Resmi İstatistik

Trabzon Vilayeti

İslâm	1,187,028	Yüzde	71
Ermeni	58,813	"	4,5

Adana Vilayeti

İslâm	443,937	Yüzde	85,9
Ermeni	57,027	"	11,2

Sarı Kitabdaki İstatistik

Trabzon Vilayeti

İslâm	806,700	Yüzde	77
Ermeni	47,200	"	4,5

Adana Vilayeti

İslâm	234,450	Yüzde	58
-------	---------	-------	----

Ermeni 97,450 “ 24

Esasen en muteber İngiliz ansiklopedisi olan (Ansiklopediya Britanika)'nın 1910 senesinde neşr edilen onbirinci tabının 564. safifesinde Ermenilerin en lebinde olan tahminlere göre (Ermeniler 159 kaza içinde yalnız 9 kazada haiz-i ekseriyetdirler ki bunun 7'si Van ve 2'side Muş karibindedir) demiştir.

Yine bu eserde Erzurum, Van, Bitlis, Mamuratü'l-aziz, Diyarbakır, Sivas, Halep, Adana ve Trabzon Vilayetlerinin mecmûa nüfusu 6 milyon gösterilmiştir ki bunun:

913,875'i	Yani	Yüzde 15'i	Ermeni
633,875'i	“	“ 11'i	Diğer Hıristiyan
4,453,350'si	“	“ 74'i	İslâm'dır

En ziyade Ermeni nüfus muhtevi bulunan 5 Vilâyâtta da mecmûa nüfusu 2,642,500 olub bunun 633,250 si yani yüzde 24'ü Ermeni, 79,875 i yani yüzde 7'si diğer Hristiyan, 1,828,887 si yani yüzde 69 'u İslâm'dır.

Baladaki rakamlar Vilâyât-ı mezkûreye verilecek olan münasib şekli hükümet hakkındaki nokta-ı nazârını İtilaf düvel-i muazzezâmasının nazâr-ı takdirine arz etmezden mukaddem bu havalinin vaziyet-i hazırısı hakkında nazâr-ı dikkati celb etmek lüzumunu his ediyor. Bâb-iâli bu vilayetlerde tahaddüs eden vukuat-ı müessifinin teferruatına bu muhtırada girişmek veyahud ifa-ı cinayat eden bazı Müslüman memurların derece-i mücrimiyetini tahfife etmek seddinde değildir. Yalnız İtilaf düvel-i muazzezâmasının nazâr-ı itlâma şu noktayı arz ve iblağ eder ki vukuat-ı müessife-i mezkûrede gerek Müslüman memurlara gerek Ermeni komitelerine teveccüh eden hisse-i mesuliyetin tayini zımmında Türk ve Ermeni murabhaslarının muavenetiyle tedkikat icrasına memur beynelmîlel muhtelit bir komisyon teşkili için murabhaslar gönderilmesini İspanya, İsviçre, Danimarka, Flemenk ve İsveç hükümetlerinden rica etmiştir.

Mamafih muhakim-i aidesi nezdinde ehyevm haklarında takibat icra edilmekte olan birinci sınıf mücriminin derece-i mücrimiyetleri her ne olursa olsun hükümet-i Osmanîye bu gün bi-taraf şahidlerin şahadetleriyle dahi Rus erkân-ı zabitanının raporlarıyla tahakkuk etmiş olan bir hakikâten babs edebilir ki bu hakikat ermeni çetelerinin tehcirden evvel bilhassa Çar ordularının Vilâyât-ı Şarkiye'yi istilalarından sonra bir miyondan ziyade Müslüman'ı katliam etmiş olmalarıdır.

Ahali-i İslâmiye'nin büyük bir kısmı katliamdan kurtulmak için dağlara yahud Vilâyât-ı mütecavire-i Osmaniye'ye ilticaya mecbur olmuşlar ve elan oralarda ikamet etmekte bulunmuşlardır. Memleket Rus orduları ve bilhassa ermeni çeteleri tarafından o dereceye kadar düşar-ı tahribat olmuşdur ki bu tahribattan hiç bir şehir, kasaba hariç kalmamıştır. Ermeniler hala bu gün dahi Kafkasya'da işgalleri altında bulunan mahallerde bu tahribata devam etmektedirler. Balada bahs etmiş olduğumuz beynelmil komisyona bittabi mahallerinde bu babda tedkikat icra edeceklerdir.

İslâm ve Ermeni anasırı hakkında balada gösterilen istatistik rakamları ve bahs edilen ahval ve vukuat muvâcehesinde Vilâyât-ı mezkûrede bir vaziyet ihdası için en münasib olan suret-i tesviyeyi bulmak icab eder. Bazı Ermeni mahâfilinde Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar büyük bir Ermenistan teşkili tahayyül edilmekte ise de böyle bir suret-i tesviye bittabi kabil-i tecvîz değildir. Çünkü bu suretle teşkil edilecek olan büyük Ermenistan Wilson prensiplerine muhaliftir. Beş milyon ahali-i İslâmiye'yi bir kaç yüz bin Ermeni'nin zîr-i hükmüne vermek ne Wilson prensiplerine ne de hiç bir kaide-i hak ve adalete tevafuk edemeyeceğinden sarf-ı nazar böyle bir şey mütevali iğtişâsata ve mücadalata sebebiyet vermiş olur ki, düvel-i muazzama-i İtilâfiye hissiyat-ı insaniyetkârane saikasıyla Vilâyât-ı mezkûrenin umum ahalisi ve bilhassa Ermeni ekalliyeti için bundan bittabi içtinab etmek arzusunadadırlar.

Böyle bir suret-i tesviye adalete mugayir ve gayr-i kabil tatbik olduğundan diğer iki şıkkı tasavvur etmek lazımdır.

Birinci Şık- Vilâyât-ı mezkûreye ahâlinin ekseriyet-i azimesi Türk ve İslâm olmak hasebiyle hakimiyet-i Osmaniye'nin ibkası ve ekalliyetin hukuk ve serbest-i inkizafının temini.

Bu suret kabul edildiği takdirde bütün Müslümanlar ve Ermeniler yine yerli yerine iskân edileceklerdir.

İkinci Şık- Kafkasya'da teşekkül eden Ermeni Cumhuriyetini tevsi' ile gerek hal-i hazırda orada bulunan ve gerek Zor Sancağı'na tehcir edilmiş olan Ermeni muhacirlerini iskâna kifayet edecek derecede arazinin cumhuriyet-i mezkûreye ilhakı.

Bu suret tesviye kabul edildiği halde Kafkasya'da ki Ermeni Cumhuriyeti arazisinde halen bulunmakta olan ve cumhuriyet-i mezkûreye ilhak edilecek arazide yaşayan ahali-i İslâmiye, Hükümet-i Osmaniye idaresinde kalan Vilâyâtta iskân olunacaklardır.

Adeden müsavi Türk ve Ermeni murabhaslarından mürekkebe ve İsviçre tebaasından için bir reisîn taht-ı riyasetinde bulunan muhtelit bir encümen mahalen tedkikat icrasıyla, iskân olunacak Ermenilerin miktarını ve Türkiye'de malik oldukları arazinin vüs'atını nazâr-ı dikkate almak üzere, Ermenistan'a verilecek arazinin vüs'atını takdir edebilir.

Şehir, köy her ne varsa esna-i harbde Çar orduları ve Ermeni komiteleri tarafından tahrip edilmiş ve gerek müslim, gerek hristiyan abalının tekrar yerleştirilmesi mecburiyeti mütebakkık bulunmuş olduğundan ikinci şık min küll-il-vücûb daha umumi görünmektedir. Bir de işin bu tarzda halli bu taraflarda intizâm ve âsudeğî temin eyleyecektir.

Hükümet-i Osmaniye düvel-i muazzama-ı İtilafîye'nin bu suret-i hali kabul eyleyecekleri ümidindedir.

Arab vilayetlerine gelince bir taraftan kendilerini aksam-ı mütebakiye-i memlekete asırlardan beri sıkı bir suretde rabt eden siyasi, dini, içtimai, iktisadi rabitalar ve umumiyetle Arabların taht-ı Osmaniye karşı ibrazından hali kalmadıkları sadakat malum olmasına ve diğer taraftan Arabın dahi serbest bir inkişaf-ı harsi ve içtimaiye mazhariyet hakkını haiz bulunmasına binaen kendilerine vasi bir muhtariyet idare verilmelidir.

Bu tarz hal Arabların, tabii bir tekamül dairesinde, terakkiyat-ı iktisadiye ve harisiye itibariyle rahat rahat inkişaf edebilmelerini temin edecek ve tamamıyla müstakil buldukları sırada görülmüş olan muharebat -ı dahiliyeden kendilerini vekayaya medar olacaktır. Bir çok emsal arasında yalnız birini zikr etmek üzere denilebilir ki Yemen Arabları, bir asır evvel muhtelif kabileler arasında ki kanlı müsademelere nihayet vermek maksadıyla, hakimiyet-i Osmaniye altına girmegi bizzat karlaştırmışlardı ve harb zamanında, aksam-ı mütebaki-i memleketten tamamen ayrı kalmış oldukları halde dahi, makam-ı hilafete karşı pek ziyade sadakat ibraz eylemişlerdir.

Arabistan abvaline vakıf olanlar bir kabilenin veya bir kıta-ı Arabiye'nin tefavvukuna muhalif mahallerde ki Arabların kabul edemeyeceklerini tasik ederler. Arabistan'a vasi bir muhtariyet itasıyla beraber hakimiyet-i Osmaniye'nin ikası adalet ve hürriyet-i akvam uğrunda harb eden düvel-i muazzama-ı İtilafîye'nin Arabistan hakkında ilhak-ı cevyan emelleri de olmadığından bu havalide intizâm ve inzibatı temin edecek yegane vasıttadır.

Bâb-ı Âli sulh konferansına arz etmekle müşerref olduğu tarz-ı halin bu havalinin refah ve saadet ve emniyetini kefil olacak yegane tarz-ı hal olduğu kanaat-i kuvviyesini beslemektedir.

Hükümet-i Osmaniye, düvel-i muazzezama-i İtilaflıye'nin, meseleyi iyice tedkik eyledikten sonra, bu mütealatin isabetini tasdik buyuracaklarına emindir. Bi-taraf devletler murahasalarından mürekkeb olan alakadar devletler murahasaları tarafından müzaherat edilen beynelmilel komisyonlar vasıtasıyla her türlü teminata rabt edilen ... usulüyle gerek Arabistan'da gerek Vilâyet-i Şarkıye'de ve tekmil Trakya'da arzu-u milli, na-kabil itiraz bur suretde tesbit olunabilir.

Esbab-ı mürudeye binaen, hükümet-i Osmaniye düvel-i muazzezama-i İtilaflıye'nin bu mesail-i mühimme ve bir muhtırada teadadı mümkün olmayan diğer mesail hakkında karar itasında acele etmeyeceklerine tamamiyle kanidir. Bilumum memâlik murahasalarını cem edecek olan kongrede bu mesail hayr-ı hevahane ve adilane bir fikir ile tedkik ve tezekkür edilecektir.

İtilaf devletlerince iltizam olunan adalete ve devamlı bir sulh ancak böyle bir kongrenin müzâkerâtı neticesinde takarrür edebilir ve Hükümet-i Osmaniye düvel-i İtilaflıye'nin hissıyat-ı alicenabına ve insanıyetkârane ve hayr-ı hevahanesinde o kadar emindir ki bu mesailin adilane ve muhakkak bir suretde hal olunacağı hakkında bir an bile şüphe etmez.

İstanbul, 12 Şubat 1919''

BİBLİYOGRAFYA

- Yılmaz ALTUĞ, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1974.
- Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1999.
- Ali TÜRKGELDİ, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.
- Rauf ORBAY, *Cehennem Değirmeni, I*, İstanbul 1993.
- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE).
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), *İstiklal Harbi Kataloğu*, (İSH).
- Akdes Nimet KURAT, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.
- Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi, IX*, Ankara 1996.
- Metin AYIŞIĞI, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, Ankara 1997.
- K. Tuncer ÇAĞLAYAN, *"Büyük Ermenistan Projesi ve İngiltere"*, AAMD, Sayı: 44 (1999).
- Gotthard JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Ankara 1986.
- Selçuk URAL, *"6. Ordu'nun 13. Kolordu'ya Dönüştürülmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar"*, AAMD, Sayı: 59 (2004).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Kataloğu (DH-KMS)*.
- Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, Ankara 1993.
- Hüseyin IŞIK, *"Anadolu'da Yunan Mezalimi"*, III. Askeri Tarih Semineri, Ankara 1986.
- Sina AKŞİN, *"Paris Barış Konferansında Yunanlıları İzmir'e Çıkartma Kararı"*, III. Askeri Tarih Semineri, Ankara 1986.
- Salahi SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Ankara 1995.
- Gotthard JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I*, Ankara 1989.
- Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988, s.126.

İbrahim Ethem ATNUR, “*Osmanlı Hükümetleri ve Tebcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskanı Meselesi*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:14 (1994).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:4, (Haziran 1953).

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları.

Esin DAYI, “*Elviye-i Selâse/Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum)’da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı23 (Erzurum 2004).

Kamuran GÜRÜN, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara 1991.

Stefanos YERASİMOS, **Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul 2000.

Yusuf Kemal TENGİRŞEK, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981.

Ali GÜLER, “*Ermeni Terör Örgütlerinin Ayrılıkçı Faaliyetleri Karşısında Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler: 1916 ve 1918 Düzenlemeleri*”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, I**, Ankara 1996.

Kemal ATATÜRK, **Nutuk, I**, İstanbul 1982.

Suat AKGÜL, “*Paris Konferansı’ndan Sev’r’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi*”, **AAMD**, Sayı:23.

Mine EROL, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, Giresun 1972.

Rahmi ÇİÇEK, “*Milli Mücadele’de Ermeni-Rum-Yunan İttifakının Anadolu Basınındaki Yankıları*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:6 (1990).

Salâhi SONYEL, “*Tebcir ve “Kızımlar” Konusunda, Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı*”, **Bellekten**, XLI/151 (1977).

Bekir Sıtkı BAYKAL, **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**, Ankara 1969.

Mesut ÇAPA, “*Milli Mücadele Döneminde Rize*”, **AAMD**, Sayı:39 (1997).

Makbule SARIKAYA, **Milli Mücadele Döneminde Rize**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000.

Mazhar Müfit KANSU; **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I, Ankara 1986.

Selçuk URAL, “*Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti'nin Elviye-i Selase'ye Yönelik Politikaları*”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:23 (2004).

ÖZET

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin bütün hükümlerlik haklarını ortadan kaldıran bir uluslar arası belge niteliğindedir.

Mütarekenin uygulanmasıyla birlikte devletin iç ve dış tehditlere karşı koyacak bütün kurumları zayıflatılmaya çalışıldı. Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'da ise barış antlaşmasını şekillendirmek için konferans üyesi devletler arasında görüşmeler başlatıldı. Bu arada Ermeni heyetleri de Osmanlı topraklarından pay kapmak için çeşitli girişimlerde bulundular. Onlar Büyük Ermenistan projesi doğrultusunda doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesini istiyorlardı.

Tevfik Paşa Hükümeti, barış görüşmelerine esas teşkil etmek ve azınlık iddialarına cevap vermek amacıyla 12 Şubat 1919'da bir muhtıra yayınladı. Muhtırada Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü sorunu istatistikler esas alınarak savunuldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Ermenistan, Vilâyet-ı Şarkiye, Tevfik Paşa, Paris Barış Konferansı.

ABSTRACT

THE TERRITORIAL INTEGRITY PROBLEM OF THE OTTOMAN STATE IN DECLARATION OF 12 FEBRUARY 1919 OF TEVFIK PASHA GOVERNMENT

The Moundros Armistice is an international document, which aimed to annul the whole sovereignty and rights of the Ottoma State.

When the armistice started being applied, all the institutions of the State began to become weaker and weaker in view of domestic and foreign threats. While these development were taking place in Anatolia, there were studies in Europe to shape the peace threaty among the member countries. In the meantime, the Armenian delegations were trying to get share from the Ottoman land. They wanted to join the East Anatolia to Armenia in accordance with the Mega-Armenian project.

The Tevfik Pasha government proclaimed an declaration on February 12, 1919, to form a background for negotiations and respond to the claims of minority groups. In the declaration, the territorial integrity problem of the Ottoman State was depended by taking the istatistical data into account.

Key Words: Ottoman State, the Entente Powers, Armenia, East Province, Tevfik Pasha, Paris Peace Conference.